

Fahrudin Novalić

Horvaćanska cesta 156, HR-10110 Zagreb
fnovalic@yahoo.com

Smisao istine

Sažetak

Autor razmatra istinu kao povijesnu pojavu, kao proces jedinstva i sučeljavanja suprotnosti subjekta i objekta spoznaje, misli i akcije, apsolutnosti i relativnosti istine. Autor shvaća smisao kao vrijednosnu orijentaciju individualnih i kolektivnih subjekata-aktera na neku aktivnost kojom oni ostvaruju poželjnu vrijednost – cilj ili svrhu te aktivnosti. U riječi smisao, misao se povezuje s nekim drugim bićima, što znači njihovu određenost mišlju, duhom, (raz)umom, intuicijom. Smisao istine, govoreći općenito, je u vrijednosno-moralnoj – koncepciji, orijentaciji i recepciji interesa, potreba, zadovoljstava i želja pojedinih subjekata-aktera.

Ključne riječi

budućnost, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Hans Georg Gadamer, istina, Martin Heidegger, smisao, smisao istine, vrijednost

»Možda je istina, kako je jastvo uvijek, na neki način, fikcija...«

Ann Gray (2003:136)

Istina, jedan od osnovnih pojmova filozofije, osim ostalih obilježja, uvijek ima konkretnu ulogu i smisao za čovjeka. Smisao i besmisao sastavni su dijelovi povijesnosti kao temelja i mogućnosti čovjekova svijeta. Ono po čemu čovjekov povijesni svijet jest, implicira i njegove mogućnosti. Smisao mogućnosti¹ je i smisao budućnosti, bez koje nema povijesti, što će reći nema ni prošlosti, ni tradicije; nema sveukupnoga civilizacijskoga i kulturnoduhovnoga naslijeđa.

Povijesnost, smisao i vrijednost međusobno se prožimaju i uvjetuju. Sama je vrijednost stanovita vrsta smisla, jer vrijednosti su poželjni ciljevi (kamo) i svrhe (čemu, zašto) ljudske motivacije koji proizlaze iz interesa, potreba, želja, instinkata, a djeluju kao usmjeravajuća načela u čovjekovu životu i čine ga smislenim. Vrijednost je vrsta smisla »koji se, da bi se manifestirao«, primjećuje Patrick Pharo, »mora postaviti iznad fizičke materije...« (Pharo, 2006:71). Ali, vrijednost nije ni samo svojstvo objekta, ni biće »po sebi«,

1

Stanoviti oblik mogućnosti pojavljuje se kao negacija negacije (Hegel). »Ali bitna mogućnost«, kaže Marcuse, »nije poput mnogih mogućnosti sadržanih u danom univerzumu rasuđivanja i akcije; bitna mogućnost sasvim

je različitog reda. Njena realizacija uključuje prevrat postojećeg jer mišljenje u skladu s istinom jest obaveza na egzistiranje u skladu s istinom...« (Marcuse, 1989:130).

niti nešto između objekta i subjekta. Postoji više aksioloških teorija koje pokušavaju odrediti pojam vrijednosti.² U kakvom su odnosu subjekt, objekt i vrijednost?

»Vrijednosti su uvijek stopljene sa stvarima i ljudima i pojavljuju se kao ljudski svjesni doživljajni odnos prema objektu (prema objektivnom kvalitetu stvari koji se subjektivno doživljava i vrednije op. a.). To može biti osjećanje zadovoljstva, želje da se posjeduje, poštovanje prema ličnosti, odobravanje ili averzija, estetski doživljaj.« (Tanović, 1972:19)

Svi takvi objekti, kako fizički tako i psihički, imaju objektivni status – ontološko, psihološko i socijalno obilježje. To su pojave čovjekova predmetnoga svijeta kao fokusa smislenoga djelovanja koje se iz cjeline apstrahiranjem misaono izdvajaju i analiziraju u svrhu njegove intelektualne spoznaje. U odnosu jedinstva i sučeljavanja objekta i subjekta »vrijednost ima afektivno-volitivno i kognitivno značenje objekta za subjekt« (Tanović, 1972:19). Vrijednosno iskustvo je multifunkcionalno – emotivno, voljno, intuitivno, spoznajno, imperativno. Primjerice, ljudi temeljem vlastite univerzalne vrijednosne orijentacije i dobrohotnosti mogu osjećati i iskazivati razumijevanje i poštovanje prema prirodnim i socijalnim objektima, prema njihovoj – ljepoti, korisnosti, duhovnosti, dobroti, plemenitosti; prema – jedinstvu s prirodom, društvenoj pravdi, odgovornosti, mudrosti. Usto, trebaju ih podržavati i preporučivati drugima.

Čovječanstvo nema alternative kad je riječ o spoznaji i vrijednosnoj recepciji hermeneutički pojmljene istine povijesne predaje (H. G. Gadamer) za njegov dostojanstveni opstanak i održivi razvoj. Taj izbor je prevladavanje mita napretka i cinizma rasipanja prirodnih i društvenih mogućnosti³ – trajna vrijednosna orijentacija na holistički model etičke odgovornosti za ekološke uvjete života živoga i neživoga svijeta. Temeljem takvoga vrijednosnoga izbora, u ovome radu obradit ćemo sljedeća pitanja: k pojmu smisla, k pojmu i mogućnosti spoznaje istine, strukturu istine, kriterije istine, smisao istine i zaključnu misao.

1. K pojmu smisla

Riječ *smisao* upotrebljava se u višestrukom značenju.⁴ Aksiologija⁵ i filozofija smisla,⁶ dvije su temeljne discipline koje se bave proučavanjem smisla. Pretpostavku svakog smisla, pa i smisla istine, čine – interesi, potrebe, zadovoljstva, želje, instinkti nositelja i subjekata smisla. Govoreći općenito, svatko traži i gradi svoj smisao, »pa je ljude potrebno odgajati (i socijalizirati, op. a.) za smisao, a to se postiže ethosom odnosa kao etike rada (proizvodnje i djelovanja, op. a.)« (Bošnjak, 1996:48). Smisao možemo definirati i kao: »ukupnost vrijednosti (ciljeva, op. a.) i svrha čega« (*Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2004:68). Zato kažemo da netko ili nešto ima ili nema smisla. Bogdan Šešić osnovni opći pojam *smisao* definira sljedećim iskazom:

»Smisao jest svjesna voljna usmjerenost (vrijednosna orijentacija, op. a.) neke čovjekove radnje (rada, proizvodnje, djelovanja, op. a.) na stvaranje određene vrijednosti kao svrhe te radnje.« (Šešić, 1977:155)

Smisao je razvojna struktura više dijelova – izvora, razloga, kriterija, vrijednosti, sredstava, metoda, ciljeva i/ili svrha. U riječi *smisao* (*s-misao*), misao je, kao biće, udruženo s nekim drugim bić(em)ima, što znači njihovu osmišljenost – određenost mišlju, duhom, (raz)umom. Stoga je smisao neodvojiv od mišljenja – osmišljavanja onoga što se čini. I volja je, posredstvom mišljenja, nerazdvojno povezana sa smislom. Volja – kao čovjekova sposobnost da namjerno (svjesno) pretpostavlja stanoviti cilj kojega se autonomno čvrsto drži i zalaže za njegovo ozbiljenje. Mnoga bića, svjesnom voljom

orijentacijom čovjeka i nadom – slutnjom kao vrijednosnom koncepcijom, te vrijednosnom orijentacijom, tijekom vremena postaju vrijednosna recepcija. Ili, kako kaže H. Broch:

»Mnoge stvari tek s vremenom stječu svoj pravi, isprva tek naslućeni smisao.« (u: Šarčević, 1988:407)

Svaki smisao upućuje na istinu ili istina u sebi sadrži smisao. Zato i besmisao – bez-misao, uvijek ima svoj razlog postojanja – stanovitu istinu. Martin Heidegger, razmatrajući tubitak, dokučenost i istinu, počinje rečenicom: »Filozofija je od davnina združivala istinu s bitkom« (Heidegger, 1988:242).

2. K pojmu i mogućnosti spoznaje istine

»Svi istinu tražimo.«
Karl Jaspers⁷

»Stavovi koji određuju realitet afirmiraju kao istinito što *nije* (neposredno) takvo; oni tako protivrveče onom što jest i poriču njegovu istinu.«

Herbert Marcuse (1989:130–131)

Pitanje o istini temeljno je pitanje totaliteta čovjekova života. »Istina je«, ističe Meera Nanda, »kulturalno ograničena« (u: Eagleton, 2002:95). »Svi istinu

2

Suvremene aksiološke teorije, u pokušaju određivanja pojma vrijednosti, dijele se u više pravaca. Arif Tanović navodi sljedeće: »1) Objektivističko (ontologističko) gledište koje zastupaju a) idealisti (badenske, op. a.) novokantovske škole Windelband i Rickert, b) fenomenolozi Scheler i Hartmann, kao i c) novi realisti Moore i Russell, (neko vrijeme)... 2) Naturalističko gledište, koje zastupaju američki pragmatisti i neki kritički realisti... (Dewey, Perry)... 3) Logičko pozitivističko gledište. 4) Lingvistička filozofska orijentacija, koja izrasta iz pozitivizma i logičkog empirizma...« (Tanović, 1972:19–20). Više o ovim teorijama vidjeti i u: (Tanović, 1972:18–22).

3

Mogućnost »kao vremenska spona i s prošlošću i s budućnošću za koju treba načiniti nacrt (Heideggerova fundamentalno-ontološka analiza brige ljudskoga tubitka za njegov moći-biti)« (Halder, 2002:225).

4

»Ostavimo li po strani 'osjetilna' značenja smisla (sluh, vid itd.)«, primjećuje Patrick Pharo, »tada se čini da postoje četiri glavna značenja pojma smisao: zakonomjerni smisao, intencionalni ili teleološki smisao, hermeneutički smisao i logički smisao...« (Pharo, 2006:128). Više o složenosti pojma *smisao*, o njegovim značenjima i osnovnim kategorijama, vidjeti i u: (Pharo, 2006:128–130), (Šešić, 1977:150–180), (Halder, 2002:333–334). Problem razlikovanja između smisla i značenja pobudio je raspravu, posebice u analitičkoj filozofiji.

5

Aksiologija kao filozofska disciplina izučava najopćije karakteristike vrijednosti i vrednovanja, po čemu je opća teorija vrijednosti i vrednovanja. Etimološko značenje riječi čine grčke riječi *aksios* (vrijedan, poštovan, dostojan) i *logos* (znanost, teorija, učenje). Slično značenje ima i grčka riječ *time*, pa je *timologija* isto što i *aksiologija*. »Aksiologija je danas postala propedeutičkom disciplinom za sva područja praktičke filozofije« (Filipović, 1984:18).

6

»Fritz-Joachim von Rintelen jedan je od osnivača suvremene filozofije smisla. Značaj njegovih shvaćanja i učenja o smislu je višestruk s obzirom na činjenicu da je von Rintelenova filozofija smisla kritička, realistička i svestrana; naime u toj filozofiji je učinjen napor da se problem smisla shvati u svojoj njegovoj kompleksnosti i da se bar naznače njegova svestrana rješenja. U djelu *Misao o vrijednosti u europskom duhovnom razvitku (Der Wertgedanke in der europäischen Geistesentwicklung, I, op. a.)*, objavljenom 1932. g., von Rintelen je definirao filozofiju kao razumijevanje smisla zasnovanog na vrijednosti tvrdeći da 'najdublju osnovu ostvarenja smisla uvijek mora činiti neka vrijednost'« (Šešić, 1977:110). Osim aksiologije i filozofije smisla, teleologija je opća disciplina čiji je predmet izučavanja zbivanje na temelju svrha.

7

Karl Jaspers, *Wahrheit, Freiheit und Friede*, 1958., (u: Šarčević, 1988:325).

tražimo« (Jaspers), ali je najčešće različito (pro)nalazimo. Razlog za to je i smisao traženja koji ovisi i od – svjetonazora, vrijednosnoga sustava subjekata spoznaje, predmeta, sredstava i metoda spoznaje. U povijesti filozofije vodili su se mnogi prijepori o tome što je istina. O tome svjedoče i sljedeće osnovne teorije o istini.

Teorija adekvacije ili *teorija korespondencije*, naziva se i »klasičnom« teorijom istine. Prema njoj »istina nije neko interno svojstvo suda, nego svojstvo koje on posjeduje u odnosu prema realnosti (stvarima, objektivnom stanju, onome što jest)« (Filipović, 1984:155), a sastoji se u »slaganju misli i stvari« (»adaequatio intellectus et rei«), u slaganju suda s onim o čemu sudimo, a što je onakvo kakvo jest bez obzira na to kako mi o tome sudimo. Ova teorija potječe od Aristotela, a njezini sljedbenici su većina srednjovjekovnih i novovjekovnih filozofa sve do druge polovine 19. st., a ima svoje pristalice i danas (Filipović, 1984:155).

Teorija evidencije (Franz Brentano i njegovi učenici) postulira tradicionalno mišljenje da je istina u sudu – u internom svojstvu suda, u neposrednom uviđanju, očevidnosti, »evidenciji«, a ne u slaganju suda sa stvarnošću (Filipović, 1984:155).

Teorija koherencije (F. H. Bradley, H. H. Joachim i drugi) istinu shvaća kao interno svojstvo misli, ali smatra da to svojstvo ne može pripadati pojedinim odvojenim sudovima, nego samo jednoj smisaonoj cjelini – istina je »sistematska koherentnost«, a pojedini sud može biti relativno istinit samo kao dio koherentnog sustava (Filipović, 1984:155).

Teorija pragmatizma Williama Jamesa, Johna Deweya i njima srodnih filozofa. Prema njima, istinita je ideja koja »radi«, koja nam u praksi donosi plodove – ideje su instrumenti djelovanja. Istinito je ono što je biološki korisno, što služi životnim ciljevima. Istina je u slaganju ideja s čovjekovim potrebama, u njihovoj praktičnoj korisnosti (Filipović, 1984:155–156). Primjerice, prema utemeljitelju filozofskoga pravca pragmatizma Charlesu Sandersu Peirceu, koji »svekoliko spoznavanje shvaća isključivo iz njegove prikladnosti za svladavanje praktičnih životnih zadaća..., kriteriji istine su praktikalnost, probitačnost i korisnost« (u: Halder, 2002:283). Vrijednosni izbor subjekata spoznaje i djelovanja nisu posljedica općevaljanih kriterija istine, nego su posljedica njihovih interesa, potreba, želja. Stoga, prema W. Jamesu, »kriterij istine jest dokazivanje u praksi po usmjerenju koristi, tj. ako se za pojedinca ostvaruje zadovoljavajući odnos sa zbiljom. Tako je npr. i 'hipoteza o Bogu' istinita ako zadovoljava individualno životno ispunjenje« (u: Kunzmann et al., 2001:173).

Za razliku od »subjektivističkih« teorija koje nastoje definirati istinu bez pomoći pojma o stvarnosti nezavisnoj od čovjeka, postoje i »objektivističke« teorije koje pokušavaju odrediti istinu kao nešto što je u svemu neovisno od čovjeka i njegova mišljenja. To su:

Eidetska ili *logicistička teorija*, »teorija istine po sebi« (B. Bolzano, rani radovi E. Husserla) (Filipović, 1984:156).

Ovom shvaćanju istine srodna je i *Aksiološka teorija* – neokantovaca aksiologa Badenske škole (W. Windelband, H. Rickert, B. Bauch). Istina je, prema ovoj teoriji – vrijednost. Kao takva ne postoji ni u stvarnosti ni u mišljenju, nego zajedno s ostalim vrijednostima pripada posebnoj trećem carstvu idealnog važenja (Filipović, 1984:156).

Objektivistička teorija – *ontološka varijanta*, koju zastupaju filozofi egzistencije (M. Heidegger, K. Jaspers). Prema njima, istina je samo bivstvovanje

u svojoj nesakrivenosti. »Istina kao nesakrivenost nije dodatak bivstvovanju – istina pripada biti bivstvovanja« (Heidegger, u: Filipović, 1984:156).

»Neki filozofi nastoje pomiriti različite teorije istine, tako da razlikuju metafizičku ili onotološku, gnoseološku, formalno-logičku, aksiološku, antropološku, psihološku, i druge vrste istine, te pokušavaju odrediti međusobni odnos tih 'istina'.« (Filipović, 1984:156)

Od početka europske filozofije prijeporna »su i pitanja je li istina jedna ili mnoštvena, objektivna ili subjektivna, apsolutna ili relativna, apstraktna ili konkretna, vječna ili prolazna, itd., kao i pitanje je li, u kojoj mjeri i kako moguća spoznaja istine, postoji li i u čemu je kriterij istine« (Filipović, 1984:156). O nekim od tih pitanja bit će riječi i u tekstu koji slijedi.⁸

Ideja spoznavanja i ideja istinitoga neodvojive su od smisla istine.

Tematizirajući ideju istinitoga, Hegel u *Nauci logike* kaže:

»Subjektivna ideja je prije svega *nagon*. Jer ona je proturječnost pojma, da ona ima sebe za *predmet* i da za sebe bude realnost... Stoga nagon ima određenje da nađi svoju vlastitu subjektivnost, da svoju tek apstraktnu realnost pretvori u konkretnu i da je ispuni *sadržinom* svijeta, pretpostavljenog od njegove subjektivnosti.« (Hegel, 1979:197)

Na istom mjestu Hegel zaključuje:

»Ako je *objektivna* istina doduše sama ideja kao realnost koja odgovara pojmu i utoliko neki predmet može imati ili nemati istinu u sebi, onda je, naprotiv određeniji smisao istine taj da je ona istina *za* subjektivni pojam ili u njemu, u *znanju*.« (Hegel, 1979:197–198)

Razmatrajući ideju spoznavanja, Hegel razmatra i ideju istinitoga, a u okviru nje analitičku i sintetičku spoznaju.⁹ Je li istina samo u cjelini, a u dijelu te cjeline nije? U *Fenomenologiji duha* Hegel kaže:

»Istinito je cjelina. Cjelina je pak samo suština koja se ispunjava svojim razvojem.« (Hegel, 1982:250)

Postulirajući netom navedenu misao možemo kazati da Hegel cjelinu shvaća kao bit koja se razvija. Ili: istinito »je pak samo suština koja se ispunjava svojim razvojem«.

Hegellovom iskazu o istinitome u cjelini može se pridružiti i Georg Simmel. Razmatrajući podjelu rada u čijoj cjelini specijalizacija proizvodnje odgovara širenju potrošnje, Simmel zaključuje:

»Što potpunije neka cjelina od subjektivnih doprinosa apsorpira dio, što je više karakter svakog dijela u tome da stvarno služi samo kao dio te cjeline, to je ta cjelina objektivnija – utoliko je više njezin život nezavisniji od subjekata koji su je proizveli.« (Simmel, 1990:455)

Hans Michael Baumgartner misli da je izvorno pitanje o istini – pitanje o onome što možemo pouzdano znati o sebi i svijetu. On kaže:

8

Više o teorijama istine i istini uopće, vidjeti i u: (Filipović, 1984:155–157); (Halder, 2002:160–163); (Kunzmann et al., 2001:21, 73, 83, 173, 211, 215).

9

Razmatrajući analitičku spoznaju, Hegel u *Nauci logike* primjećuje: »Ponekad se nalazi da je razlika između analitičkog i sintetičkog saznavanja navedena tako da ono prvo ide od poznatoga ka nepoznatome, a drugo od nepoznatoga ka poznatome. Međutim, ako

se ova razlika razmotri bliže, bit će teško da se u njoj pronađe neka određena misao, još manje neki pojam. Može se reći da saznanje počinje sa nepoznatošću, jer nešto sa čime je čovjek već upoznat, on ne upoznaje..., mora se reći da saznanje, kada je jednom počelo, uvijek napreduje od poznatoga ka nepoznatome« (Hegel, 1979:200). Više o Hegellovoj ideji spoznaje (ideji istinitoga, te analitičkoj i sintetičkoj spoznaji, vidjeti u: (Hegel, 1979:189–228).

»Istinито je ono što je valjano, što je pouzdano, što vrijedi. Upravo stoga možemo jednako korektno govoriti o istinskom prijatelju kao i o istinitu iskazu, ili o istinitoj zgodi.« (Baumgartner, 1998:167)

Baumgartnerova sveukupnost, u općem smislu, korespondira s Hegelovim shvaćanjem cjeline, od koje je udaljava Hegelova ključna formulacija da je cjelina samo bit koja se ispunjava svojim razvojem. S druge strane, prva rečenica iz netom navedenoga Baumgartnerovog citata može se odnositi i na svaki dio, koji je valjan, koji je pouzdan, koji nešto vrijedi, »... jer ljudski razum jasnije shvaća cjelinu samo u prolazu kroz dijelove« (Halder, 2002:75).

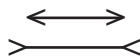
Ako cjeline nema bez dijelova, a razum shvaća cjelinu prolazom kroz dijelove, onda istinito ovisi i o dijelovima. Posebice ako nam pritom ne manjka razumijevanje uzročno-posljedičnoga odnosa cjeline i dijelova. Usto, i dio se ispunjava svojim razvojem, a sveukupna istina o njemu ne ovisi uvijek o cjelini. Zato istinu, na različite načine, može sadržavati ne samo cjelina, nego i dio te cjeline. Utoliko više što, ovisno o vrsti i izboru predmeta istraživanja, dio i cjelina ponekad, poput pojedinačnoga, posebnoga i općeg, mogu izmjenjivati svoja mjesta, pa pojedini dijelovi neke strukture mogu postati cjelina. I cjelina i dio, na konkretan način, mogu biti istiniti, ovisno o definiranju predmeta spoznaje, o primjeni konkretnih metoda i sredstava spoznaje.

Čini li razvoj istinu proturječnom? »Istina je«, kaže Tine Hribar, »istina proturječnosti« (Hribar, 1982:104). Za bliže određivanje pojma istine pomažu nam i pojmovi *vrijednost*, *smisao*, *značenje*, *značaj*. Emil Lask tvrdi da se »istina može zamisliti kao vrijednost, kao smisao ili kao značenje«¹⁰ (u: Šešić, 1977:73).

»Istina proturječnosti« posljedica je i predrasuda subjekata spoznaje.¹¹ Zato se pojavljuje više inačica istine o istom predmetu spoznaje. Mnoštvo istina potvrđuje logički odnos – pojmova o pojedinim bićima. Kako bi u istraživanju istine izbjegli ili postupno prevladavali predrasude, istinu moramo razmatrati, spoznavati i provjeravati kao povijesno razvojnu pojavu. Ako subjekt spoznaje oblikuje mišljenje u svom odnosu prema objektu spoznaje, iz sadržaja toga objekta, onda je istina objekta misaoni iskaz o tome. Ili, istina je to što jest. Prvo treba istražiti da li nešto postoji i zašto je upravo to što jest. Branko Bošnjak podsjeća:

»Kao logički i ontološki problem to je formulirano već kod Platona i Aristotela kao univerzalnost, pa stav glasi: Istinu govorimo tada, kada o onom što jest kažemo da jest, a o onome što nije da nije. A neistinu govorimo kad o onome što jest kažemo da nije, a o onome što nije da jest. To je kriterij koji važi *sub specie aeternitatis* (pod vidom vječnosti).« (Bošnjak, 1996:11)¹²

Ali, moramo znati da ono što u prirodi, društvu i mišljenju jest, nije uvijek jest. Ernst Bloch primjećuje: »Jer ono što jest, ne može (ne mora uvijek, op. a.) biti istinito« (u: Kangrga, 1970:28). Još je Heraklit govorio: »Priroda se voli skrivati.« Primjerice, privid je da Sunce izlazi na istoku, a zalazi na zapadu, da se štap uronjen u vodu, zbog prelamanja svjetlosti (optičke varke) doima slomljenim. Optička varka je i problem dviju crta, Slika 1 (Samuelson, 1969:13), koje su iste dužine, iako bi većina promatrača, na prvi pogled, pogrešno zaključila da je donja crta, zbog položaja smjera strelica, duža.

Slika 1. (Samuelson, 1969:13)

Razmotrimo, ukratko, kakvu ulogu u procesu spoznaje imaju predrasude u filozofskoj i znanstvenoj spoznaji. Descartes u svome tekstu *Principia philosophiae* (1644.), piše:

»... za ozbiljno filozofiranje i za istraživanje istine u svim stvarima koje se mogu spoznati, najprije se treba riješiti svih predrasuda, odnosno treba se brižno čuvati da ne vjerujemo nikakvim mišljenjima, koja smo nekoć prihvatili, ako ih prethodno ne podvrgnemo novom ispitivanju i ne utvrdimo da su istinita.« (u: Bošnjak, 1996:189)

Prema Bertrandu Russellu istina treba biti znanstveno utemeljena,

»... daleko od svih predrasuda, bez netrpeljivosti, egzaktna i nepersonalna, jer će samo tako omogućiti simpatiju i razumijevanje među ljudima. 'U žestokom sukobu fanatizma, malobrojna snaga koja djeluje u pravcu jedinstva jest znanost...'« (u: Grlić, 1982:357)

Nikad se nećemo, uvijek i u svemu, osloboditi svih predrasuda, ali možemo i moramo strogo provjeravati prethodna mišljenja koja se odnose na ozbiljno filozofiranje i istraživanje istine. Hans Georg Gadamer, u prosvjetiteljskom učenju o predrasudama, nalazi sljedeću osnovnu podjelu:

»Mora se razlikovati predrasuda čovjekovog gledanja i predrasuda prevelike žurbe.¹³ Ova podjela svoj osnov ima u porijeklu predrasuda u pogledu na lica koja ih gaje. Ono što nas zavodi u zabludu ili je ugled drugih, njihov autoritet, ili je to naša vlastita prevelika žurba (– parcijalnost, površnost, neodgovornost, op. a.)« (Gadamer, 1978:304)

»Prevelika žurba je pravi izvor pogrešaka, izvor koji pri upotrebi vlastitog uma vodi ka zabludi. Autoritet je, međutim, kriv što um uopće ne upotrebljavamo.« (Gadamer, 1978:310)

Autoritet može biti kriv što um ne upotrebljavamo ili ga neprimjereno upotrebljavamo, ali je i um subjekta spoznaje kriv ako nekritički respektira autoritet. Prosvjetiteljstvo reformatorski čin Martina Luthera vidi u tome što je on »upravo veoma oslabio predrasudu čovjekovog ugleda, posebno predrasudu filozofskog (misli se: Aristotelovog) ugleda i ugleda rimskog pape«¹⁴ (u: Gadamer, 1978:310).

10

»Istina kao vrijednost jest 'istina *in abstracto*, dakle vrijednost istine, apstraktno logičko važenje uopće'; 'istina kao *smisao*' jest istina *in concreto* ili pojedini određeni istiniti smisao, ... dakle 'određeni materijal u logičkoj formi'; i istina kao *značenje* se mora poklopiti sa samom formom 'teorijski smisao', jer 'važće značenje je forma smisla', zaključuje E. Lask« (u: Šešić, 1977:73–74).

11

U socijalno-psihološkom smislu, predrasude su oblik negativnih i pozitivnih pretpostavki, mišljenja, uopće zasnovanog na pogrešnim, najčešće zdravorazumskim, uvjerenjima o objektu spoznaje. Imaju jako emocionalno obilježje, nekritične su i teško promjenljive. »Tužno je ovo vrijeme«, kaže Albert Einstein, »u kojem je teže razbiti jednu predrasudu nego atom«.

12

Podsjećamo da intuitivistička logika prihvaća tri vrijednosti istine: istinito, lažno i ni istinito ni lažno (u: Pharo, 2006:86). Njezin zagovornik je i logičar Michael Dummett, *Truth and Other Enigmas*, 1978. (u: Pharo, 2006:86). Kako se grčki stoicizam, u odnosu na Aristotela, odnosi prema istini? Kriterij istine u stoičkoj filozofiji

istovremeno je i nadzor same filozofije. Svako učenje, uključujući i filozofsko učenje, treba težiti istinitome, što se postiže kada sadržaj i misao odgovaraju prirodi stvari – kada subjekt istinu spoznaje u objektu spoznaje, čime se značajno izbjegavaju subjektivne pretpostavke. Time se stoici vraćaju na Aristotelovu misao da je neki iskaz istinit ako povezanost pojmovna odgovara povezanosti stvari. Neki stoici, prihvaćajući Protagorinu tezu da je čovjek, kao najracionalnije biće, mjerilo stvari, idu i dalje od toga, čime su postavili jedinstvo misaonog i osjetilnog kao kriterij o spoznatom sadržaju. Više o kriteriju istine u grčkom stoicizmu vidjeti i u: (Bošnjak, 1982:23–24, 124).

13

»*Praejudicium auctoritatis et precipitantiae*: Tako kaže Christian Thomasius već u svojim *lectiones de praeiudiciis* (1689/90) i u svome *Einleitung der Vernunftlehre* c. 13 §§ 39/40. Usp. članak u: Walch, *Philosophisches Lexikon* (1726), str. 279 i dalje« (Gadamer, 1978:304, bilješka 6).

14

Gadamerov citat iz: Walch, *Philosophisches Lexikon* (1726), 1013.

Težeći objektivnosti u kritici, što je i obilježje Al-Gazālīja, on u *Munqidu*, njegovoj duhovnoj autobiografiji, upozorava »da je jednako pogibeljno *a priori* odbacivati i *a priori* prihvaćati nauk filozofâ« (Bučan, 2009:142). Neki, načelno i unaprijed, odbacuju svaku filozofsku tezu, samo zato što ju iznose *falāsifa*.¹⁵ Al-Gazālī kaže:

»Postupati tako bilo bi kao kad bi netko, čuvši od kršćanina iskaz ‘Nema božanstva osim Boga; Isa je Božji poslanik’,¹⁶ osporio takav iskaz samo stoga što ga izriče kršćanin, usprkos tomu što je sadržaj iskaza posve u skladu s islamskim vjerovanjem. To je običaj ljudi slabog rasuđivanja; oni raspoznaju istinu po ljudima, a ne ljude po istini.« (u: Bučan, 2009:142–143)

»Nasuprot tome, ima onih koji nekritički prihvaćaju filozofski nauk samo zbog toga što vide da su u njihova raspravljanja ‘uvrštene mudrosti vjerovjesnika i riječi sufija’, zbog čega će ih ‘možda (...) odobriti, prihvatiti i povjerovati im, te pohitati da prihvate zablude koje su s njima smiješane, sve zbog lijepa mišljenja...’« (u: Bučan, 2009:143)

Treba sumnjati u nepogrešivost autoriteta, ali nedopustivo je ići u drugu krajnost u kojoj se autoritet, upravo zbog predrasuda, difamira. Zato se moramo oslobađati i ekstremizma prosvjetiteljstva, koje kritizira romantika, ali i romantičarske rehabilitacije tradicije, koju kritizira prosvjetiteljstvo. Tradicija je, primjerice, oblik autoriteta koji je romantika posebice branila. Gadamer primjećuje:

»I odista, romantizmu zahvaljujemo ovu ispravku prosvjetiteljstva, da osim umskih razloga i tradicija pridržava svoje pravo i u velikoj mjeri određuje naše ustanove i naše ponašanje.« (Gadamer, 1978:314)¹⁷

Tradicija je, priznali mi to ili ne, uvijek sastavni dio slobode i povijesti. Ali, i najrespektabilnija tradicija nije dana zauvijek, nego je podložna promjenama. Tradicija se, kao i sve vrijedno, njeguje i čuva. »A očuvanje je zapravo jedan čin uma, istina, čin zacijelo koji se odlikuje neupadljivošću« (Gadamer, 1978:315). U bilo kojoj, pa i u revolucionarnoj, mijeni svega staroga, njegov znatan dio se očuva i prožima s novim. Poželjno je staro koje može biti u funkciji razvoja novoga, pri čemu staro potvrđuje i zakonitost jedinstva kontinuiteta i diskontinuiteta u nastanku, opstanku i razvoju svakoga bića. Ali, kruto ostajanje na tradiciji, uključujući i fundamentalizam kao radikalizirani oblik tradicionalizma, ne može biti *spiritus movens* povijesnoga napretka i razvoja. Gadamer o ulozi i smislu istinskoga povijesnog bitka tradicije zaključuje:

»Stoga i prosvjetiteljska kritika tradicije i romantičarska rehabilitacija tradicije zaostaju iza njezinog istinskog povijesnog bitka.« (Gadamer, 1978:315)

Kako razumjeti istinu u vremenosti i povijesnosti ljudskoga bivanja? Može li nam u tome pomoći sljedeći tekst iz Chândogya-Upanishad VII, 17?

»Kada neko razumije, tada govori istinu (satya). Ne govori istinu onaj tko ne razumije. Samo onaj tko razumije govori istinu. No mora se uznastojati razumjeti *razumijevanje* (vijñāna).« (u: Šarčević, 1978:613)

U središtu Gadamerove filozofske hermeneutike je povijest, djelotvorno-povijesna svijest, posredovanje prošlosti i sadašnjosti. U tom smislu Gadamer smatra da je hermeneutički pojmljena istina povijesne predaje ne samo jedina osnova našega mišljenja i djelovanja, znanstvene konstrukcije svijeta, kao i svakog načina spoznaje,¹⁸ nego

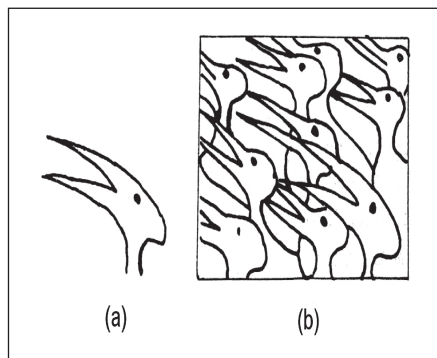
»... i pretpostavka za *kritiku* naiviteta moderne svijesti, one filozofske misli koja bi u razdoblju *znanosti*, kao proizvodnje društva i povijesti, htjela da ostvari svoje gospodstvo, u ‘čemu ima nečeg fantomskog i nezbiljskog’.« (u: Šarčević, 1978:622)

Što je s predrasudama u znanstvenoj spoznaji? Naše opažanje činjenica ovisi »čak i u takozvanim egzaktnim fizičkim naukama, od ‘teorijskih naočala’ kojima se služimo« (Samuelson, 1969:12).

»Svi smo mi, u izvjesnoj mjeri, robovi svojih teorijskih (i ne samo teorijskih, op. a.) predrasuda. Staru netočnu teoriju ne ubija toliko neka činjenica, koja je u sukobu s njom, koliko konačna pojava neke nove teorije. Isto onako kao što su Galilej, Newton i Einstein revolucionirali opažanja u fizici, tako su Smith, Marshall, Keynes – u stvari sva ona imena koja se javljaju u genealoškom stablu nauke ekonomije... – transformirala ekonomsko poimanje.« (Samuelson, 1969:13)

Znanstvenici s različitim »teorijskim naočalima« zbog subjektivnog pristupa različito spoznaju istinu o istim činjenicama.¹⁹ Pogledajmo Sliku 2, s dijelovima (a) i (b).

Slika 2. (Samuelson, 1969:13)

¹⁵

»Ar. *falāsifa* je plural od *faylasūf* (filozof), i naziv je za muslimanske peripatetičare« (Bučan, 2009:142).

¹⁶

»To bi bila svojevrsna parafraza *šahāde*, temeljne formule kojom se ispovijeda islam: *Nema božanstva do Boga; Muhamed je Božji poslanik*« (Bučan, 2009:143).

¹⁷

»Međutim, pojam tradicije nije ništa manje dvoznačan od pojma autoriteta, i to iz istog razloga, s obzirom da je, naime, apstraktna suprotnost prema principu prosvjetiteljstva ono što određuje razumijevanje romantike za tradiciju. Ona tradiciju zamišlja u suprotnosti prema umnoj slobodi i u njoj vidi povijesnu danost one vrste kakva je priroda. I bilo da se sad revolucionarno borimo protiv nje ili bismo željeli da je konzerviramo, ona se pojavljuje njemu kao apstraktna opreka slobodnom samoodređivanju, jer njezinoj vrijednosti nisu neophodni nikakvi umski osnovi, već nas bez pitanja određuje« (Gadamer, 1978:314).

¹⁸

Tako hermeneutički pojmljena istina povijesne predaje odnosi se i na umjetnost. »Povijest ‘istinski lijepoga’«, misli Hans Sedlmayr, »ne može se odvojiti od dobroga i istinitoga.

Pitanje istinitosti umjetničkog djela postavio je Romano Guardini vezano uz pjesničko djelo, što nije prošlo bez otpora« (Sedlmayr, 2009:296). Guardini kaže da »pjesničko djelo nije tek izraz, ono je i izjava. A svaka se izjava po svojoj biti mjeri mjerilom istine. Dakle, ne samo imperativ iskrenosti i autentičnosti, već i razumijevanje biti postojanja onakva kakva ona po sebi jest« (u: Sedlmayr, 2009:296–297). Sedlmayr na istom mjestu kaže da to vrijedi i za djela likovne umjetnosti, ako su izjave. »Prema Bonaventuri u definiciju lijepe slike«, ističe Sedlmayr, »neodvojivo ulazi odnos prema poretku biti, a time i prema istini. Tako se, primjerice, slika vraga naziva lijepom ne zato što je ‘dobro napravljena’ (*bene protracta*), već zato što je likovno primjerena biti vraga, štoviše, moglo bi se formulirati: jer je slikovno istinita« (Sedlmayr, 2009:297).

¹⁹

»Ako probleme najamnina promatrate kroz naočale marksističke ekonomije, čini vam se da vidite eksploataciju radnika od strane kapitalista. Ako na probleme nezaposlenosti u periodu privredne depresije gledate kroz prekeynesijanske naočale, vjerojatno ćete misliti da se malo što toga može pripisati snagama koje je državna porezna politika i njena politika rashoda u stanju izmijeniti« (Samuelson, 1969:13).

»Pod (a), je li to slika ptice koja gleda ulijevo? Ili je to antilopa koja gleda udesno (ili možda, i kunić). U društvu ptica na slici (b) većina ljudi bi mislila da slika pod (a) predstavlja pticu, ali kada bi bila postavljena pored slike... koja prikazuje antilope, većina bi u njoj vidjela antilopu.« (Samuelson, 1969:13)

Slika 2 je

»... uzeta iz jedne filozofske studije o fizici, ilustrira neizbježni subjektivni element u svakoj nauči. Prikazuje li slika pticu koja gleda ulijevo? Ili antilopu (ili kunića) koja gleda udesno? Nije optička varka reći da je jedno a ne drugo.« (Samuelson, 1969:13)

Svaki odgovor je prihvatljiv, jer sve ovisi od konteksta u kojem se pojavljuje. Ali kad jednom vidimo prednje noge antilope, u pravu smo da na slici vidimo antilopu.

Da bismo omogućili objektivniju spoznaju istine, posebice u društvenim znanostima, nužno je izbjegavati i zbrku, »tiraniju riječi« (Samuelson, 1969:12). Do toga dolazi, primjerice, zato što se, prvo, dvije različite riječi nesvjesno upotrebljavaju za jedno isto biće, i drugo, što se jedna ista riječ primjenjuje na dva sasvim različita bića. Samuelson to potkrepljuje sljedećim primjerom:

»Jones može Robinsona nazvati lažovom zato što Robinson smatra da uzrok privredne depresije leži u pretjeranoj štednji, rekavši mu: 'Nedovoljna potrošnja je stvarni uzrok'. Schwartz bi se mogao umiješati u diskusiju, tvrdeći: 'Obojica griješite. Stvarni problem je nedovoljno investiranje'. Oni bi mogli u tome smislu nastaviti prepirku, ali ako bi se zaustavili da stvarno proanaliziraju jezik kojim se služe, našli bi da se po svojim stavovima o činjenicama ne razlikuju i da se jedino radi o zbrci izazvanoj riječima.« (Samuelson, 1969:12)

Zaključimo, da bi se izbjegla navedena »tiranija riječi«, nužno je razvijati i upotrebljavati precizni i jasni znanstveni jezik, uvažavajući i poznatu opasku nobelovca Ive Andrića: »Riječima treba biti tijesno, a mislima prostrano.« Svijet komuniciranja uopće, uključujući i svijet znanstvenoga komuniciranja, nije idiličan, naprotiv, opterećen je mnogim nesporazumima i sukobima.

Shvaćanje istine podložno je povijesnoj mijeni. Ta se povijesnost ne odnosi na samu strukturu istine, nego na njezino objašnjenje. Možemo se složiti s Baumgartnerom i svima koji misle da »vrijedi klasična strukturna formula *veritas est adequatio rei et intellectus*: istina je sukladnost stvari i uma« (Baumgartner, 1998:173), uz uvjet da je ta »odredba formalna i stoga predstavlja samo nominalno objašnjenje, ali nije formula jamstva za istinitost čovjekove spoznaje« (Baumgartner, 1998:173).

U daljem razmatranju problema spoznaje istine konzultirat ćemo i Baumgartnerovo razmatranje strukture istine i konačnoga događanje istine.²⁰

2.1. Struktura istine

Temeljni dio strukture istine je očevidnost zbilje, u klasičnoj varijanti – transcendentalna istina.²¹ Baumgartner, polazeći od toga, zaključuje:

»Struktura istine sadrži dakle odnos dviju različitih veličina: stvari i uma. No taj odnos je odnos unutar jezika i uma.« (Baumgartner, 1998:173)

Kažimo da je za razumijevanje svakoga oblika strukture vrijednosti i normi, pa i za razlikovanje strukture vrijednosti-istine, uvijek nužno razlikovati njihovu subjektivnu i objektivnu dimenziju. Riječima se provjerava sadržaj spoznaje, uspostavlja odnos prema objektu spoznaje i prema mišljenju. Sve se iskazuje u govoru.

»Po misaonosti i racionalnosti čovjek djeluje po nekom cilju (ratio agendi). Po kriteriju logike čovjek spoznaje (ratio cognoscendi). Pravi logos (ho orthos logos, lat. ratio recta) spoznaje bit i pripada istini. Time se određuje teorijsko ponašanje prema svijetu. Tu se na misaon način razmatra problem smisla, a time i općeg nedostatka sadašnjosti. Teorija kao kritika može značiti prevrat u odnosu na postojeće stanje. Iz toga slijedi logičan stav da je sadašnjost utemeljena u budućnosti (kao način mijenjanja iz progresivnih ideja). To je bitnost koja se sadržajno mijenja iz spoznaje novoga.« (Bošnjak, 1996:31–32)

Povijesnost i konačnost medija jezika, prema Baumgartneru, određuje povijesnost i konačnost čovjekove spoznaje. Baumgartner u određivanju središnjega momenta strukture istine, »koji je bio nazvan *intellectus*: sud koji izražava i potvrđuje neko stanje stvari« (Baumgartner, 1998:174), a označava primarni gnoseološki oblik ostvarenja istine, polazi od analize Hermannsa Kringsa. Hermannova analiza vodi od razvoja zornoga sadržaja u kategorijalnu sintezu stvarnoga stanja, te u afirmaciju stvarnoga stanja u sudu. Baumgartner ističe:

»No ako sud i jest primarnim mjestom istine (istinitosti, op. a.) spoznaje time nipošto nije rečeno da je svaki sud istinit, niti da bi svaki istinit sud samim time bio potvrđen u svojoj istini.« (Baumgartner, 1998:174)

Tako nas pitanja čime se sudovi mogu potvrditi kao istiniti sudovi upućuje na pitanje o kriterijima istine.

2.2. Kriteriji istine

»Ništa nije nestalnije od političkog poretka koji je ravnodušan spram istine, no ništa nije opasnije od političkog sistema koji pretendira na to da propiše istinu.«

Michel Foucault (1994:172)

Što je kriterij istine i kada se pojavljuje? Kriterij je, općenito, način kojim se mjeri vrijednost pojedinih bića, znak razlikovanja i raspoznavanja, a u spoznajnoj teoriji i logici je, prije svega, oznaka za istinitost ili neistinitost iskaza, pojmova, sudova, zaključaka. U procesu spoznaje, govoreći općenito, koristeći različita sredstva i metode, sudjeluju osjeti, razum, um. Empirizam, racionalizam i intuicionizam – tri su osnovne gnoseološke koncepcije, čija se uloga u spoznaji često pojedinačno prenaglašava, zbog čega nastaju pogreške u procesu spoznaje.²² Zato se, samo uz prožimanje i dopunu, a ne isključivost i supstituciju, osjetilnog, razumskog i umnog područja spoznaje, možemo približavati tzv. optimalnoj mogućnosti spoznaje – postići relativni stupanj apsolutnosti istine. »Kriterijum istine«, kaže Tine Hribar, »je prije istine, pri

20

»Konačno mišljenje i spoznavanje jest naknadno ispunjenje ili suispunjenje beskonačnoga mišljenja i spoznavanja« (Halder, 2002: 162).

21

»U svojoj čuvenoj zbirci definicija (*De veritate* I, 1), Toma Akvinski to naziva onim momentom 'in quo verum fundatur', i za to navodi Augustinovu definiciju iz *Soliloquia* II: 'verum est id quo est'; ono na čemu se temelji istina je ono što jest« (u: Baumgartner, 1998:174).

22

Prema empirizmu, osjetilno iskustvo je jedini ili osnovni izvor spoznaje. Racionalizam je gnoseološko shvaćanje po kojem je razum jedini ili najvažniji izvor spoznaje. Intuicionizam »je shvaćanje u spoznajnoj teoriji da je intuicija osnovna spoznajna moć ili izvor spoznaje, shvaćanje da intuicijom možemo spoznati i one bitne aspekte, slojeve ili strane zbilje koje ne možemo doseći ni osjetilima, ni razumom, ni njihovom suradnjom« (Filipović et al., 1984:152).

čemu je istina razumijevana kao učinak« (Hribar, 1982:103). Ona tada postaje jamstvo za praktično djelovanje ljudi.

O kriterijima istinitosti spoznaje postoji više shvaćanja. U ovom radu, u tekstu pod međunaslovom »K pojmu i mogućnosti spoznaje istine«, razmatrali smo sedam osnovnih kriterija istinitosti u okviru sedam osnovnih teorija o istini. U pojedinim navedenim teorijama o istini, ovisno o shvaćanju pojedinih filozofa, postoje više ili manje različite inačice kriterija istinitosti. Ovdje navodimo još dva, nekritička, kriterija istinitosti: istinit je onaj iskaz koji prihvaća većina ljudi (naivno-realističko shvaćanje), istinito je ono što ne protivurječi autoritetu (dogmatsko-konformističko shvaćanje).

Baumgartner kao područje kriterija istine navodi: promatranje, iskustvo, logičku izvodljivost iz drugih sudova, kontekstualnu vezu s drugim sudovima (Rescher), sustavnu učlanjivost u neki okvir koherencije (Puntel), mogućnost da se zahtjev za valjanosti potvrđen sudom ispuni u argumentacijskom diskursu, koji mora podlijegati takvim uvjetima da se u njemu postignuti konsenzus može pojaviti kao utemeljeni konsenzus (Habermas) (Baumgartner, 1998:174–175). S obzirom da mnogi kriteriji istine, uključujući i navedene Baumgartnerove, ne vode do konačne valjanosti sudova, čovjekovu spoznaju u području empirijskoga znanja možemo načelno označiti hipotetičnom. Baumgartner napominje da pritom nećemo raspravljati u kojoj su mjeri od te hipotetičnosti izuzete logičke zakonitosti i transcendentalni zakoni našega iskustvenog znanja, uključujući i temeljni zakon praktičnog uma. Baumgartner o pojavi događanja istine zaključuje:

»U događanju istine objavljuje se ono zbiljsko. To događanje istine je konačno, ali se orijentira prema ideji istine koja prosijava u spomenutoj strukturalnoj formuli istine. Ne možemo dokučiti potpunu sukladnost stvari i uma; ipak, ta nam sukladnost lebdi pred očima kao ideja savršene istine, apsolutnog identiteta mišljenja i bitka. Ta ideja je ideja božanskog znanja, transcendentalni ideal jedne *omnitudo realitatis* (Kant), koju nužno moramo misliti, ali je ne možemo spoznajno ispuniti.« (Baumgartner, 1998:175)²³

Prema općem mišljenju, istinita je spoznaja, a ona je posljedica suđenja. O tome Heidegger kaže:

»Kod suda valja razlikovati: suđenje kao realni psihički proces i Suđeno kao *idealni* sadržaj suđenja. O njemu biva rečeno da je 'istinit'. Realni psihički proces, naprotiv, postoji ili ne postoji. Idealni sadržaj suda stoji, prema tome, u odnosu podudaranja. Taj se odnos, dakle, tiče neke povezanosti između idealnog sadržaja suda i realne stvari kao onoga *o čemu* se sudi.« (Heidegger, 1988:246)²⁴

Možemo zaključiti da podudaranje, prema vrsti svojega bitka, može biti realno, idealno, nijedno od obojega; i što je najvjerojatnije – jedna od mogućnosti, iz šireg spektra između realnoga i idealnoga. Razmatrajući vrstu bitka istine i pretpostavku istine, Heidegger je eksplicitan:

»Svaka je istina, primjereno svojoj bitnoj vrsti bitka sukladnoj tubitku, relativna s obzirom na bitak tubitka.« (Heidegger, 1988:258)²⁵

Takvoj se istini samo možemo više ili manje približavati, čime se potvrđuje i relativnost apsolutne istine. Zato govoriti o čovjeku i njegovom carstvu vrednovanja i spoznavanja istine kao »bitku ljudskog bića, izvoru nade i kajanja, strepnje i krivnje« (Šarčević, 1988:196), znači govoriti u granicama njegovih povijesnih mogućnosti.

Svako vrednovanje i spoznavanje istine ima i svoj smisao.

3. Smisao istine

»Istina unutar sebe čuva element prisile...«
Hannah Arendt (1996:99)

Istinom se često naziva mnoštvo poluistina, laži i obmana, koje su proizvod otvorene ili prikrivene prisile. Pozivajući se na mišljenja brojnih autora, Michael Haralambos i Martin Holborn razlikuju dva osnovna oblika moći – vlast i prisilu.

»Prisila je onaj oblik moći koju njoj podložni ne smatraju legitimnom.« (Haralambos i Holborn, 2002:588)

Dennis H. Wrong razlikuje četiri posebna oblika moći kao namjernoga i djelotvornog utjecaja kojima se može utjecati i na spoznaju, objavljivanje i posjedovanje istine – imati monopol na istinu. To su *snaga*, *manipulacija*, *uvjeravanje* i *vlast*.²⁶ I M. Foucault misli da »istina nije izvan moći, niti bez moći« (Foucault, 1994:160). Oduvijek je postojala sklonost pojedinaca, društvenih i državnih subjekata koji su isticali svoje dogmatsko pravo na objavu i posjedovanje istine. O tome Foucault primjećuje:

»Svako društvo ima svoj režim istine, svoju 'opću politiku' istine: tj. tipove diskursa koje prihvaća i čini da funkcioniraju kao istiniti; mehanizme i instance koji omogućavaju da se razlikuju istiniti ili pogrešni izričaji, način na koji se sankcioniraju jedni i drugi; tehnike i postupke koji se koriste da se dođe do istine; status onih koji su zaduženi za to da naznače ono što funkcionira kao istinito.« (Foucault, 1994:160)

Sredstva i metode vrijednosne recepcije istine primjerena su poželjnome postizanju cilja ili svrhe istine – poželjnoj vrijednosnoj recepciji interesa, potreba, želja, zadovoljstava nositelja i subjekata istine. Ciljevi i/ili svrhe mogu biti ljudski i neljudski – moralni i nemoralni. Vrijednost nekog cilja može se

23

»U strukturi istine i u konačnome događanju istine tako se pokazuje opća struktura konačnoga uma, poznata još od Kanta: konačni um sazdan je od samostalnih, ali uzajamno povezanih sposobnosti osjetilnosti (zor), razuma (pojam) i uma u užem smislu (ideje)« (Baumgartner, 1998:175). I Parmenid, ističući problem spoznaje istine, kaže: »Valja proučiti sve, suštinu dobro zaokružene istine, jer mišljenja ljudi su varava i tu nema pouzdane istine« (u: Diogen, 2008:130).

24

Više o izvornome fenomenu istine i porijeklu tradicionalnoga pojma istine, uključujući i egzistencijalno-ontološku interpretaciju fenomena istine, vidjeti u: (Heidegger, 1988:249–257).

25

»Izričito i transparentno postavljanje pitanja o bitku zahtijeva da prethodno bude primjereno eksplicirano jedno biće (tubitak) u pogledu svojeg bitka« (Heidegger, 1988:7). »Bitak leži u egzistenciji i esenciji, u realnosti, postojanju, opstojanju, važenju, tubitku, u 'ima'« (Heidegger, 1988:6). »Od Akvinskog nadalje«, primjećuje Tine Hribar, »istina (bitak,...) stvari je, naime, *ustrojstvo stva-*

ri: 'dispositio rerum'. Zato naša istina, kad se radi bilo o božijoj ili o našoj stvari, znači uvijek preustrojstvo drugih stvari, drugih istina« (Hribar, 1982:114). Primjer 1: Novac nije imovina, pa moćni i povlašteni mogu prikrivati da ga posjeduju. Primjer 2: Stvarna istina o agresiji Antiterorističkoga saveza – Sjedinjenih Američkih Država i njezinih saveznika na Irak 2003. godine, koja se svim raspoloživim manipulirajućim sredstvima i metodama širila svijetom, nije bila tvrdnja da Irak posjeduje oružje za masovno uništenje, nego vješto planirana i osmišljena odluka američkoga establišmenta da se napadne, okupira i podčini Irak. Smisao te istine bio je ostvariti pragmatično – vojno, geopolitičko, geostrategijsko i gospodarsko pozicioniranje SAD-a u tom dijelu svijeta. Američka agresija i okupacija Iraka 2003. godine pokazala je kako manipuliranje istinom prethodi okrutnoj i masovnoj ratnoj destrukciji.

26

Wrong *vlast* dijeli u pet podoblika – *prinudnu*, *izazvanu*, *zakonitu*, *nadležnu* i *osobnu vlast*. Više o oblicima moći: snazi, manipulaciji, uvjerenju i vlasti, vidjeti u: (Wrong, 1988:21–64).

mjeriti prema tome koliko njegovo ostvarenje pridonosi općem dobru – prirode, čovjeka, društva, čovječanstva; u kojoj mjeri je taj cilj, primjerice, sa stajališta bioetike i holističke ekološke kulture,²⁷ vrijedan. Karakter ciljeva odgovara karakteru sredstava. Nemoralni ciljevi ostvaruju se nemoralnim sredstvima i metodama, a moralni ciljevi – ljudskim moralnim sredstvima i metodama. Potonje ciljeve ponajviše čine univerzalno-vrijednosni sadržaji čije su sastavnice – jednakost, pravednost, multikulturalnost, intersubjektivna komunikativnost, odgovorna sloboda, prospektivna odgovornost, demokratski etos, ekološki etos, svjetski ekološki etos, bioetička vrijednosna orijentacija i recepcija. Takav sustav vrijednosti zahtijeva da se sredstva za život ne shvaćaju mjerilom života, jer je jačanje samoga života njegovo mjerilo (Nietzsche). Razmotrimo osnovne strukturne dijelove smisla istine (Slika 3):

Slika 3. Osnovni strukturni dijelovi smisla istine

Pristup do istine kao razloga ostvaruje se posredstvom istine kao kriterijuma (Hribar, 1982:103). Ovisno o kriterijima i razlozima istine, te sredstvima i metodama spoznaje istine, ostvaruju se konkretni ciljevi i/ili svrhe istine – ostvaruje se smisao istine. S političkim, gospodarskim, znanstvenotehničkim, uopće kulturnoduhovnim promjenama i razvojem društva mijenjaju se struktura i hijerarhija vrijednosti, a s njima istina i njezin smisao, pa ih trebamo promatrati i spoznavati kao povijesno razvojne pojave, kao proces jedinstva i sučeljavanja suprotnosti – subjekta i objekta spoznaje, misli i akcije, apsolutnosti i relativnosti istine. »Smislovi nisu obične veličine«, ističe Miloš Ilić, »nego *upravljene* veličine, vektori ljudskog duha i praktične aktivnosti« (u: Šešić, 1977:150), koji otkrivaju i slobodu. »Sloboda je prazna«, primjećuje Karl Jaspers, »kada ne misli istinu... (i odgovornost, op. a.)« (u: Šarčević, 1988:325). A »bît istine«, prema Heideggeru, »razotkriva se kao sloboda« (Hajdeger, 1975:459).²⁸ U nakani da objasni pitanje odnosa istine i slobode, konkretnije bîti istine u slobodi, Heidegger se pita:

»Postavljati bîti istine u slobodu, zar to ne znači prepuštati istinu nahodañju čovjeka? Može li se istina temeljitije potkopati nego time što će se ostaviti na milost i nemilost samovolji te 'trske koja se njiše' (krhkog kolebljivog bića)? Ono što se zdravome sudu već za vrijeme dosadašnjeg izlaganja neprestano nametalo, sada se samo jasnije objelodanjuje: istina se ovdje snižava na subjektivnost ljudskoga subjekta. Ma koliko da je tom subjektu dostižna i objektivnost, ona ipak ostaje u isti mah sa subjektivnošću ljudska i njome čovjek raspolaze.« (Hajdeger, 1975:455)

Takva »subjektivnost ljudskoga subjekta« (Heidegger), relativizira ili u cjelini poriče objektivnost istine.

4. Umjesto zaključka

Čovjek ne proizvodi samo robe i usluge, nego i različite istine i njihov smisao, uključujući apsolutnu i relativnu istinu i njihov smisao. Autor apsolutnost i relativnost istine nastoji misliti zajedno, kao bitnu mogućnost čovjeka koji »apsolutnost« istine može spoznati samo u konkretno ispunjenom povijesnom trenutku.

Smisao istine je, govoreći općenito, u vrijednosno-moralnoj – koncepciji, orijentaciji i recepciji ljudskih i neljudskih – interesa, potreba, želja, zadovoljstva, pojedinih subjekata-aktera.

Sve je veća potreba za sustavnim istraživanjem – smisla istine i istine uopće, a s time i potreba za sustavnim istraživanjem univerzalnih,²⁹ kozmopolitskih, internacionalnih vrijednosti, ne samo u humanističkim i društvenim nego i u prirodnim, biomedicinskim, biotehničkim i tehničkim znanostima. To je posebice izazov i za praktičnu filozofiju i socijalnu filozofiju koje zajedno s bioetikom, multidisciplinarno, interdisciplinarno i pluriperspektivno, mogu pridonijeti sigurnijem opstanku i razvoju prirode, čovjeka, ljudskoga društva, čovječanstva.

Smisao i besmisao pretežito postaju predmetom istraživanja u humanističkim i društvenim znanostima, a u prirodnim, biomedicinskim, biotehničkim i tehničkim znanostima, ovisno o stupnju njihove interdisciplinarnosti, integrativnosti i pluriperspektivnosti, te dosegu i dubini smisla u njima, sve se više respektiraju. Takvoga istraživanja nema bez prospektivne odgovornosti. Prospektivna odgovornost nositelja i subjekata-aktera smisla istine i ideje same istine prepoznaje se u borbi za istinu³⁰ i njezinu obranu, ne samo u suvremenoj filozofiji i znanosti nego općenito u društvu. Integrativna bioetika i holistička ekološka kultura dva su osnovna i nezaobilazna činitelja – »vektora ljudskoga duha i praktične aktivnosti« (Miloš Ilić), u borbi za istinu i njezinu obranu. Subjekti-akteri takve vrijednosne orijentacije sredstva za život nipošto ne smiju shvaćati mjerom života, nego istinsko respektiranje – zaštitu, jačanje i razvoj života trebaju smatrati njegovom mjerom.

Bez kritički razvijene i utemeljene teorije smisla, uključujući i kritičku teoriju smisla istine, nemoguće je ne samo objasniti nego i razumjeti te prevladavati golemo carstvo čovjekova besmisla koji čini sam sebi, prirodi, društvu, čovječanstvu. To je i put koji vodi njihovome dostojanstvenome opstanku i održivome razvoju.

27

Stupanj holističke ekološke kulture je stupanj ekologizacije materijalne i kulturno-duhovne proizvodnje života; stupanj ekološke osviještenosti sfere politike, ekonomije, kulturno-duhovnih tvorevina – stupanj ekologizacije nediferenciranih i diferenciranih oblika društvene svijesti (religije, filozofije, umjetnosti, znanosti, politike, prava, morala), kao i stupanj ekološke osviještenosti ostalih kulturno-duhovnih pojava – jezika, navika, običaja, odgoja i obrazovanja, sporta, zabave, rekreacije, te svih aktivnosti i sadržaja slobodnoga vremena. Više o holističkoj ekološkoj kulturi vidjeti u: (Novalić, 2003:67–86).

28

»'Bit' se pri tom razumijeva kao osnova unutrašnje mogućnosti onoga što se najprije i

uopće priznaje kao poznato. Ali mi u pojmu slobode, ipak, ne podrazumijevamo istinu, a već pogotovu ne i njenu bit. Otuda postavka da je bit istine (točnosti iskaza) sloboda, mora iznenađivati« (Hajdeger, 1975:455).

29

O univerzalnim sadržajima i strukturi vrijednosti vidjeti i u: (Schwartz, 1992) i (Ferić, 2009).

30

»Poziv filozofa«, prema Russellu, »sastoji se, prije svega, u borbi za istinu. Ukoliko mu profesija služi za nešto drugo, a ne za nepristrano traženje istine, on počinje izdaju, za koju je moralno odgovoran« (u: Grlić, 1982:357).

Literatura

- Arendt, Hannah (1996): *Eseji o politici*, Zagreb, Antibarbarus.
- Baumgartner, Hans Michael (1998): *Konačni um: k sporazumu filozofije o samoj sebi*, Zagreb, Matica hrvatska.
- Bošnjak, Branko (1982): *Filozofija od Aristotela do renesanse*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Bošnjak, Branko (1996): *Filozofija istine*, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
- Bučan, Daniel (2009): *Kako je filozofija govorila arapski*, Zagreb, Demetra.
- Diogen, Laertije (2008): *Život i misli istaknutih filozofa*, (izbor iz djela), Zagreb, Nova Akropola.
- Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- Ferić, Ivana (2009.): *Vrijednosti i vrijednosni sustavi: psihologijski pristup*, Zagreb, Alinea.
- Filipović, Vladimir, et al. (1984): *Filozofijski rječnik*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Foucault, Michel (1994): *Znanje i moć*, Zagreb, Globus.
- Gadamer, Hans Georg (1978): *Istina i metoda: osnovi filozofske hermeneutike*, Sarajevo, »Veselin Masleša«.
- Gray, Ann (2003): *Studying Culture, An Introductory Reader*, London, Arnold.
- Grić, Danko (1982): *Leksikon filozofa*, drugo prošireno izdanje, Zagreb, Naprijed.
- Hajdeger, Martin (1975): *O biti istine*, u: *Savremena filozofija* (1975), drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, »Rad«.
- Heidegger, Martin (1988): *Bitak i vrijeme*, drugo izdanje, Zagreb, Naprijed.
- Halder, Alois (2002.): *Filozofijski rječnik*, Zagreb, Naklada Jurčić.
- Haralambos, Michael; Holborn, Martin (2002): *Sociologija: teme i perspektive*, Zagreb, Golden marketing.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1979): *Nauka logike: subjektivna logika ili učenje o pojmu*, Treći dio, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1982): *Fenomenologija duha*, u: Filipović, Vladimir (1982): *Klasični njemački idealizam i odabrani tekstovi filozofa*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Hribar, Tine (1982): *Istina o istini*, Sarajevo, »Veselin Masleša«.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2004), Zagreb, EPH: Novi Liber, sv. 10.
- Kangrga, Milan (1970): *Smisao povijesnoga*, Zagreb, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu.
- Kunzmann, Peter; Burkard, Franz-Peter; Wiedmann, Franz (2001): *Atlas filozofije*, Zagreb, Golden marketing.
- Marcuse, Herbert (1989): *Čovjek jedne dimenzije: rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*, 2. izdanje, Sarajevo, »Veselin Masleša«–Svjetlost.
- Novalić, Fahrudin (2003): *Rasipanje budućnosti: kritika mita napretka i cinizma rasipanja*, Zagreb, Alinea.
- Pharo, Patrick (2006): *Sociologija morala: Smisao i vrijednosti između prirode i kulture*, Zagreb, Masmedia.
- Samuelson, A. Paul (1969): *Ekonomija: uvodna analiza*, sedmo izdanje, Beograd, »Savremena administracija«.
- Schwartz, Shalom H. (1992): »Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries«, *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, str. 1–65.

Sedlmayr, Hans (2009): *Umjetnost i istina – o teoriji i metodi povijesti umjetnosti*, 2. izdanje, Zagreb, Scarabeus-naklada.

Simmel, Georg (1990): *The Philosophy of Money*, drugo prošireno izdanje, London, Routledge–Kegan Paul Ltd.

Šarčević, Abdulah (1978): *Pogovor: hermeneutika kao filozofija*, u: Gadamer, Hans Georg (1978): *Istina i metoda: osnovi filozofske hermeneutike*, Sarajevo, »Veselin Masleša«.

Šarčević, Abdulah (1988): *Utopija smisla i istina vremena: karte svijeta i labirint ljudske egzistencije*, Banja Luka, »Glas«.

Šešić, Bogdan (1977): *Čovek, smisao i besmisao*, Beograd, »Rad«.

Tanović, Arif (1972): *Vrijednost i vrednovanje: prilog proučavanju aksiologije*, Sarajevo, Zavod za izdavanje udžbenika.

Wrong, H. Dennis (1988): *Power, Its Forms, Bases, and Uses*, (with a New Preface), Oxford, Basil Blackwell.

Fahrudin Novalić

Sense of Truth

Abstract

The author elaborates a truth as historical phenomenon, as a process of unity and conflict of opposites of a subject and an object of cognition, a thought and an action, an absoluteness and a relativity of truth. The author, in this paper, understands a sense as a value-orientation of individual and collective subjects-actors in an activity. So, they realise the desirable value as the object or purpose of that activity. A thought in a word sense is associated with an other beings. It means their determination by thought, spirit, reason, intuition. The sense of truth, in general, is in a valued-moral – conception, orientation and reception of some interests, needs, pleasures and desires of some subjects-actors.

Key words

future, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Hans Georg Gadamer, truth, Martin Heidegger, sense, sense of truth, value